

УДК 821.161.2–031–1.09

В. П. Біляцька

**ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ПАРАДИГМА РОМАНУ У ВІРШАХ «МАМАЙ»
ЛЕОНІДА ГОРЛАЧА**

Серед сучасної художньої інтерпретації образу козака Мамає в ліро-епосі (В. Бровченко «Як Мамай до Канади їздив» (роман у віршах, 1984), В. Гончаренко «Парад химер в Кіровограді» (гротескний роман у віршах, 2000) Л. Горлач «Мамай» (історичний роман у віршах, 2010) особливою довершеністю відзначається твір Л. Горлача, у якому легендарний характерник є втіленням феномену національної пам'яті. Головним героєм романів у віршах В. Бровченка, В. Гончаренка й Л. Горлача є козак Мамай, а підґрунтям сюжету – мотив подорожі, однак тексти відрізняються низкою формальних (обсяг, архітектоніка, зображально-виражальні засоби) та змістових показників (пафос, ідейна й проблемно-тематична спрямованість), рівнем художньої майстерності авторів, відповідно й жанрових модифікацій.

Не будемо акцентувати на широкій панорамі життя минулих віків та сучасного українського суспільства, авторській рецепції дійсності, історизмі роману у віршах Л. Горлача «Мамай», а зосередимося на аспектах художньо-естетичної парадигми, химерності як жанрово-стильової домінанти твору. Це історичний роман у віршах (визначення автора) і химерний (наше уточнення), проте він є малодослідженим: згадувався переважно у виступах автора та публіцистичних замітках, за винятком статті Є. Генової [2].

У літературознавчих енциклопедіях і довідниках визначення «химерний роман» не подається, а «химерна проза» згадується в контексті 70-х років XX століття, у якій автори наголошували на «непроминальності народної мудрості й дотепності», а ексцентричний національний тип допомагав «їм дати очуднений образ світу, трохи вивернути його казенну уніформу» [12, 42]. Химерний роман – авторська жанрова дефініція, винесена О. Ільченком у підзаголовок твору «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця», яка дала назву літературному явищу. Слово «химерний» має декілька значень: «1. Який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький. <...> 2. Якому властиві дивацтва, примхи, вигадки (про людину та її характер). <...> 3. Який не існує, якого не може бути в дійсності. <...> 4. Який важко зрозуміти, збагнути, пояснити; складний, незрозумілий, запутаний» [10, 58]. Така полісемантичність ускладнила дослідникам (В. Брюховецький, В. Дончик, М. Жулинський, М. Ільницький, Л. Новиченко, В. Панченко, А. Погрібний, Р. Харчук та інші) шлях до однозначного визначення терміна «химерна проза», а також художніх текстів, які його репрезентують.

«Химерна» проза спирається на дві традиції – фольклорну й літературну, яку пов'язують з періодом бароко (посилена увага до слова, «надлишковість», декоративність стилю, метафоризм, експресивність письма) і творчістю І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, О. Стороженка. Художньо-естетична течія репрезентована в доробку Є. Гуцала, В. Дрозда, П. Загребельного, В. Земляка, В. Шевчука, В. Яворівського. У їхніх творах домінує фольклорно-міфологічне світовідчуття й трагікомічне світобачення, деформація або вихід за межі просторово-часових площин, «фантасмагоричне перетворення реальної дійсності» [4, 228], поєднання різних стилістичних пластів, синтез епічності й ліризму, важливість народної сміхової традиції, характерна образна й мовностильова палітра. Кореляція перелічених ознак залежить від авторських інтенцій письма, набір яких визначає художньо-естетичні й жанрові особливості «Мамає» Л. Горлача.

Композиція роману у віршах Л. Горлача «Мамай» відповідає авторській еволюційній парадигмі жанру (перу митця належить низка історичних романів у віршах: «Ніч у Вишгороді», «Слов'янський острів», «Чисте поле», «Перст Аскольда», «Мазепа», «Мамай» з посиленою увагою до останнього), складається з восьми розділів: «Нічне видіння», «У Макара», «У Трахтемирові», «Чари молодиці», «У пеклі», «У раю», «На пасіці», «У саду». Назви підкреслюють «рухливість» хронотопу: художній час у «Мамаї» утворює своєрідну вісь, що наскрізь поєднує минуле, теперішнє й майбутнє, а простір окреслює як реальний (Україна), так і фантастичний топоси (рай, пекло), якими подорожує козак, а разом із ним – й оповідач.

Підґрунтя багатьох химерних ситуацій у творі взятє з народних уявлень про Мамаю. Він персонаж пісень, казок, легенд і художніх полотен, уособлює незнищенний дух нації, славу козацтва, здатний вільно мандрувати в часі й просторі. Йому притаманні такі риси характеру, як волелюбність, патріотизм, любов до гострого слова, весела вдача, лицарство й характерництво. Міфологізований образ козака-характерника наділений багатьма містичними й фантастичними рисами: володіння магією, бачення майбутнього, уміння впливати на свідомість, лікувати смертельні рани, навіть оживляти мертвих. Л. Горлач доповнює й інтерпретує фольклоризми завдяки творчій фантазії, тому козак Мамай у його химерному романі у віршах набуває різних іпостасей.

У першому розділі («Нічне видіння») переважає епічність і панорамність зображення дійсності, властиві романному мисленню. Твір починається яскравою пейзажною замальовкою осінньої ночі над Києвом, яка плавно переходить в урбаністичну картину нічного життя людей:

Ткалась ніч над Дніпром. Чеберяла на гори.
А над древнім Трипіллям ще небо цвіло.
І проміння багряного лагідні хори
видихали над степом осіннє тепло...
Забивалося місто в насиджені схрони.
Затихали у смерках автівок громи [3, 9].

На цьому тлі письменник вводить у текст образ поета-оповідача, який спостерігає, фіксує й осмислює реалії художньої дійсності. Його погляду властиві історіософська заглибленість у минуле й візіонерство – передбачення прийдешнього. Стоячи на балконі, він «вслухався у світ» і «відчував скоробіжного часу проплин» [3, 10]. Наратора «оминала земна суєта» [3, 9], натомість тривожили думки про сьогодення народу, який «зникчемнілий, забитий в колодки» крізь віки «брів повільно, вростаючи в землі свої» [3, 10]. Батьківщиною з давніх часів перекотиполем «гасє орда», лише тепер вона «<...> самоплідна, не прийшла, своя до основи <...> А за нею летіли й чужі людолови, / ладні всю Україну у крові втопить» [3, 10]. Сумні роздуми про історичне буття українців метафорично переплітаються з описом наближення великої бурі: «А з Трипілля уже, із прадавніх розкопів, / вибиралися коні червоні в похід. / І століття гули з-під копит, і на попіл / розсипався людський перетрощений рід» [3, 10].

Динаміка почуттів героя наростає й увиразнює емоційну атмосферу твору («душа моя билась, як загнана в кліть» [3, 11]). Одночасно передбачено вболівання за трагічну долю свого народу й прадавній трепет людини перед силами природи: «І вперіцило так, що запахло озоном! / Я від страху змалів і заплющивсь на мить. / А поглянув – у небі урівні з балконом / громовержець Ілля розпашілий сурмить» [3, 11]. Нарація наповнюється фантастичними й містичними елементами з народних вірувань, поступово зникає межа між реальним та ірреальним.

Автор по-своєму трактує фольклорну версію, тому зображена ситуація отримує несподіваний розвиток: замість Іллі, чорну хмару осідлав Мамай у червоних шароварах, а поруч нього – вірний кінь Султан. Опис тварини є яскравим зразком химерного образу, в основі якого – метафоризація й гіперболізація:

Вороний же, як хмара, продовжує грати
і дощу сині хвилі у гриву вліта.
Кресоне копитом – і горять блискавиці,
заірже – і рокочуть басами громи,
до глибин потрясають розломи столиці,
аж у соннім Дніпрі б'ють хвостами соми [3, 13].

Наратор відмовляється вірити у справжність такого видава, але, коли химерне марево бурі зникає, Мамай і Султан опиняються в оселі поета, і персонажі, мов давні знайомі, починають щирі розмови.

Мамай позиціонує себе як характерник-чарівник із надприродними здібностями, тому для нього звичні часопросторові мандри. Він розповідає, як за тиждень гостював у королівському дворі в Лондоні, а три дні тому відвідав «нашого пана» Ціперовича, який засів «у святім Межигір'ї» [3, 15]. Л. Горлач, конкретизуючи хронотоп сучасності, в алегорично-сатиричній формі обіграє прізвище экс-президента Віктора Януковича та скандальні історії, пов'язані з його правлінням. Мамай згадує, як колись, втікаючи від світу, до Межигірського монастиря прибув великий філософ Сковорода. Тепер же довкруг Межигір'я «аж під небо п'ялась огорожа», «вартіві, як татари, трошили кущі» [3, 15]. Характерник хотів «подивитися в очі / тому пану, що викрав міжгір'я святі, / хто могили козацькі на лігвища вовчі / перерив у часи неспокійні круті» [3, 17]. Ціперович запросив народного співця за стіл, всіляко намагався вразити й задобрити. Довгий перелік різноманітних страв і питва («Шинка, сало, кров'янка, креветки і шпроти, / атлантична лангуста, японська суши, / змії копчені, інші заморські щедроти – / хоч якому їдцю припадає до душі» [3, 16] тощо), нагадує описи з бурлескно-травестійної «Енеїди» І. Котляревського [7]. Але замор-

ська сивуха пекла Мамаєву душу, і він вдався до в'їдливої згадки-натяку про екзотичну страву – «страусів яйця». Відразу вдавана прихильність господаря розвіюється: «Ціперович злетів, як наткнувся на швайку, / побілів, посинів і руками затряс: / – Загортай у рогожку свою балалайку / і щоб слід твій, допоки не пізно, погас!» [3, 17]. Мамай скептично поставився як до образу новоявленого пана, так і до його показної влади й багатства, адже за свій вік бачив багато «ціперовичів», та їхні імена загубилися в тумані часу.

Характерник згадує про творення світу й оповідає поету, як Бог ділив землі між народами (Л. Горлач вводить у роман переспів відомої народної легенди). Мамай прийшов до Творця останнім на сьомий день заснування світу, бо міцно заснув у раю. Коли Адам його збудив, у Бога лишилися лише пустелі, непридатні для життя. Однак він зглянувся на прохання мужнього воїна, якого дуже любив і поважав, і попросив заспівати щось для потіхи й спочинку. Мамаєва пісня була особлива: козак у ній «почав малювати <...> що давно вже / у душі моїй битий, мов казка, жило: / степ безмежний зелений і небо погоже, / над водою блакитною біле село, / і бори сановиті, і гір переслона, / і співучі дівчата, мов маки між трав. / <...> Далі я заспівав про червону калину, / хоч її ще у вічі не бачив народ, / про знедолену матір та вірну дівчину, / про коня й козака <...>» [3, 22]. Пісня наповнена давніми національними архетипами, почувши їх, Творець подобришав і вирішив віддати українському народу найбагатшу, найкращу землю й «мову сонячну» [3, 22], що приберіг для себе.

Л. Горлач додає в інтерпретовану легенду повчального змісту: наскрізною є проблема підневільного становища українського народу на власній землі, як кара за невиконання Божого повеління: «<...> не проспійть, не прочухайте Божі дари, / бо спритніші вас, сонних, пороблять волами, / відберуть все до дрібки нічної пори» [3, 22]. Застереження не подіяло: з найдавніших часів Україну шматують ворожі сусіди, а серед українців панують розбрат і запроданство. Тому поет вустах своїх героїв звертається до читачів зі справедливим докором-закликом:

Подумали б: держава – це не хутір,
а щось таке, що носиш у душі.
Тому то ми й живемо на розпутті,
збиваючи в калитку бариші.
Та чубимось, як упирі затяті,
людською кров'ю впившиися сповна.
А ми ж тоді лиш сильні брат у браті,
як Україна для усіх одна [3, 25].

М. Чорна зазначає, що в образі Мамаєв етнологи вбачають «істоту, проміжну між богом і людиною, зазвичай підлеглу богові, проте не сакралізовану» [13, 55]. Часто він виконує функції культурного героя: «<...> може здобувати необхідні для життєдіяльності людей речі, брати участь у впорядкуванні світу в ролі деміурга й першопредка, інколи бореться з різними стихійними хаотичними силами, які намагаються порушити встановлений порядок» [13, 55]. Мамай у романі у віршах Л. Горлача є охоронцем України і її народу, він не рівний Богу, але володіє магічною силою, безцінною для Батьківщини. «Вмирає все, приречене померти. / Та є ще дух, є пам'яті зерно» [3, 32], і її втілення – образ безсмертного козака.

Поява Мамаєв в житті поета не випадкова, адже він уособлює духовну спорідненість із письменниками – носіями правди: «Бо скидаються часом на мене поети, / що у слово посіяли вічності мить» [3, 13]; «<...> поети – також лайдаки Мамаї...» [3, 17]. Він підтримує ліричного героя, зневіреного в собі і своєму покликанні. Перший і останній розділи роману утворюють своєрідне обрамлення – зустріч і діалог оповідача з легендарним козаком. «Нічне видіння» завершується запрошенням Мамаєв здійснити разом мандрівку в часі, а також земними й потойбічними світами, тому основна частина твору – *це власне подорож*.

Образ поета-оповідача зазнає зовнішніх метаморфоз у другому розділі роману у віршах («У Макара»): «Я умлівав під грушею старою. / Мені було давно за триста літ» [3, 24]. Наратор постає в образі Мамаєвого давнього побратима козака Макара, який так само прагне сховати душу від людей. Символом його життя є стара груша, яка не має ні цвіту, ні плоду, лише колючки й вузлаті шипахи – метафора захисту від людської несправедливості, яку надто болісно переживає чутлива душа. У розділі відтворено типи зрадників-українців: *запроданці* (ведуть на рідну землю чужинців); *черевані*, готові поселити в себе при межі москаля, ляха чи турчина, задля власної вигоди; *дуки*, які нахваляються вислуженою в царя цидулкою на землю й млин. Макар обурюється тим, що його народ має таких представників, з іншого боку, розуміє, що саме в тяжкі часи зростає потреба у справжніх носіях національної свідомості.

Наратор несподівано зустрічається з Мамаєм: цього разу характерник повертається з Єрусалима на ослиці. Він був свідком, як Ісус, в'їжджаючи у святе місто, творив дива. Образ сина Божого – приклад самовідданої жертви заради людей: «Я їм себе віддам, спізнавши муки, / тер-

новий окривавивши вінець, / щоб за собою повести на луки, / немов пастух зневідених овець» [3, 29].

Мотивом втечі від «протягів зневіри» [3, 42] сповнений розділ «У Трахтемирові». Місто (тепер село в Канівському районі на Черкащині) – колись могутня гетьманська столиця, у якій знаходилася найважливіша козацька святиня – Зарубинецький монастир. Мамай із Султаном прибилися сюди після знищення Січі в надії знайти прилисток. Він знову бачиться з Макаром, у якого москалі відібрали хутірець. З цього моменту наратор у творі займає позицію відстороненого спостерігача, співпереживає головному герою, є свідком його химерних пригод, але участі в них не бере.

Причиною руїни колись могутньої козацької держави, за оцінкою характерника, є горезвісні Переяславські «статті» Б. Хмельницького про необдуману спілку з Москвою. Мамай, стомлений від народного горя, звертається в монастирі до Бога з молитвою за рідну землю, виблагану, як дар, що приніс нещастя. На що Творець відповів: «Що дав, назад не можу я забрати, / тепер то ваша доля і живло. / Навчіться за дароване вмирати, / аби воно і після вас жило...» [3, 49]. Бог також нагадує Мамаю про його призначення: «<...> мусиш ти, як пам'ять роду, жити» [3, 50].

У третьому розділі Л. Горлач зображує дивовижну мандрівку характерника до «москальської столиці» [3, 51] за наказом цариці. Мамай відмовляється їхати з нахабою-посланцем, жартома відсилає його з порожньою каретою, ще три дні гуляє в Трахтемирові і вранці вирушає в дорогу на вірному Султані «у небесах триножити вітри» [3, 53]: «Погляне вниз – а звідти водограєм / сади з хатами, річка і став / усе, що можна порівняти з раєм, що Бог йому колись за пісню дав. / Лежать поля просторі килимами, / гойдають оксамитові жита. / Але то там, то там попід димами / вуглі церква, ніби сирота. / І згар пожеж возноситься у висі, / і лопотять москальські матюки, / і покотом лежать у срібній тирсі / посічені шаблями козаки» [3, 54]. Політ над Україною нагадує інтертекстуальні візії з поеми-комедії Т. Шевченка «Сон»: «Летим. Дивлюся, аж світає, / Край неба палає, / Соловейко в темнім гаї / Сонце зустрічає. / Тихесенько вітер віє, / Степи, лани мріють, / Меж ярами над ставами / Верби зеленіють <...> / Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обути / Княжат недорослих; а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують, / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! в військо отдають!» [14, 202–203].

Прибувши в «золоту Пальміру», Мамай розглядає надмірні пишноти царського двору, палацу, карет, чиновницьких й офіцерських мундирів, – все це викликає гіркі думки: «<...> це ж скільки треба люду побороти, / аби хороми вимостить такі!» [3, 59]. Перед Катериною Другою він тримається гідно й вільно, як і ліричний герой Шевченкової поеми, дає критично-сатиричну оцінку її зовнішності й поведінки: «Колючі зморшки лізуть крізь рум'яна, / у вицвілих очах шуга чадить. / Так отака ти, матінко лошице, / що погнуздала стільки жеребців, / поточена червою печерице, / якій давно вже білий світ доцвів!» [3, 60].

На прохання цариці, Мамай виконує пісню на кобзі, яка викриває її страшні злочини перед українським народом («Хотіли правду – маєте її» [3, 62]) й ініціює власне зникнення, до того, як його намагаються схопити й кинути у в'язницю: «Мамай присів і свиснув, як у лісі. / Ударив вітер, стіни затряслись. / Розверзлась стеля. В голубій завісі / вогненний кінь гримуче об'явивсь» [3, 62].

У романі у віршах Л. Горлача інтерпретація образу Мамаєвої вирізняється полігранністю й глибиною художнього відтворення. Він щоразу постає в новій іпостасі: втілює невмирущість духу народу; є першопредком, адже на початку створення життя на землі жив у раю; Мамай – янгол-захисник України, безсмертний воїн, який присягнувся довічно оберігати рідну землю від ворогів; він співець своєї нації, силою слова пробуджує любов до Батьківщини. Водночас поет увиразнює образ головного героя акцентом на його людській сутності. У розділі «Чари молодичі», де розкривається любовна лінія, Мамаєва зображена як звичайного чоловіка. Він прагне створити родину, мов дерево, пустити коріння в землю, осісти, не бути вічним перекотиполем, із яким граються буремні вітри долі. Адже козак Мамай, за народним уявленням, – це «своєрідне втілення українського характеру, образ волелюбності, стійкості та невмирущості народу. Упродовж століть, од нападників усяких одбиваючись, плекав одвічну мрію: не воювати, не гарбати, не ярмити нікого, а в себе вдома ристувати, мурувати, будувати» [1, 233]. Сковородинський мотив пошуку себе у світі реалізується в думці про необхідність власного дому й сім'ї: «Усе життя шукав себе у світі / І тут знайшов, де вишні у цвіту, / Де вічне все, як вічний ти при тому, / Бо і тебе вродило не дарма. / Скорив ти світ, але вернувсь додому, / А поза тим дорожчого нема...» [3, 64]. Образи-символи цвіту (чоловіка) й бджоли (жінки) – продовження роду, вносять ліричний компонент у твір.

Козак Мамай – характерник, ворожбит, який має чарівні вуса, може начаклувати будь-що: різні страви, щоб пригостити співбесідника, або перетворити ворогів у камінь чи дуб. У хаті моло-

диці він ловить чорта й чіпляє в кутку, а жінку причаровує химерними видами: «<...> світлиця / Заграла у вогнях <...> зорі мерехтіли в стелі / На стінах вигравали веселки» [3, 71]; «Моргнув Мамай – і розійшлася стеля, / І на вервечках шовкових тугих / Спустилася хмариною постеля / В небесних обладунках дорогих» [3, 75]. Він розумний і досвідчений: вчасно розгадавши улесливу й хитру поведінку молодиці (при нагоді ладна з чортом іти до танцю), Мамай вирішує провчити її й повертає з походу чоловіка Івана, від якого три роки не було звістки.

Характернику не вперше доводиться мати справи з нечистою силою. Султан застерігає свого господаря бути обережним із чумаками (розділ «У пеклі»), які, напоївши козака зіллям, обернулися на чортів («Де ж чумаки мої гостинні? / У колі роги та хвости, / та пащі вищирені псині, / та ікла – Господи, прости» [3, 81]). У тексті роману цікаво обіграний образ коня. Кінь – тварина, яка знає всі таїни світу, «улюбленець козацької доби (персоніфікується у фольклорі як вірний друг козака, побратим)» [5, 287]. Султан у романі у віршах Л. Горлача. – неодмінний супутник Мамає в його мандрах і пригодах. Від того, що він відразу не повірив попередженню Султана, кінь перетворюється на дрібного коника, дзюркоче з-під куща й докоряє: «Мене твоя змарила кривда. / Я плакав, коли ти хмелів» [3, 85].

Мамай ловить і карає чорта Басаврюка, сідлає його, замість коня, і подорожує з ним у пекло, щоб побачити, як грішники спокутують провину за несправедливе життя на землі. Є. Генюва переконливо доводить, що «<...> цей алюзійний образ прокладає міцні паралелі зі світом нечистої сили, створеним Миколою Гоголем. У великого письменника Басаврюк – це диявол у людській подобі, котрий допомагає людині знайти скарб, натомість віднімаючи її душу» [2, 302–303]. У зображенні пекла в романі Л. Горлача також простежуються інтертекстуальні паралелі з «Божественною комедією» Данте Аліґ'єрі та «Енеїдою» І. Котляревського. Щоб потрапити в підземне царство, персонажі злітають до самого Місяця й, мов камені, падають униз: «І роздалися крутогори. / З ущелини повіяв чад. / Патлаті тіні, як потвори, / закрили притьмом шлях назад. / <...> Торкнувся Басаврюк граніту – / роздався камінь у боки. / І марева чужого світу / в печеру вдерлись, як вовки» [3, 88].

Порівнюємо з описом шляху до пекла Енея й Сівілли: «Як ось перед якуюсь гору / Прийшли, і в ній велику нору / Знайшли, і вскочили туди. / Пішли під землю темнотою, / Еней все щупався рукою, / Щоб не ввалитися куди» [7, 79]. Мамай із чортом переправляються через Стікс і, рухаючись вглиб печери, до самого дна – чистилища, де «холодна мертва твердь» [3, 96], бачать муки грішників різних часів і різних суспільних прошарків: від київських князів до новоявлених панів («президенти малинові, / а по блатному пахани» [3, 95]).

Подорож Мамає до чистилища символізує духовне очищення: козак хотів пересвідчитися, що кривдників народу покарано: «Тут смажаться твої сусіди – / І турки, й ляхи, й москалі / за те, що несли різні біди / Твоїй покрайній землі» [3, 100]. Чорт справедливо дорікає характернику за розбрат українців – фатальну рису менталітету: «Неначе й плем'я ви хоробре, / а тільки мудрості катма. / Не гультіпаки і не лежні, / і добрі, наче голуби, / та за наділи незалежні / і на братах рвете чуби» [3, 97]. Гірка правда боляче вражає душу козака: навіть у пеклі українці виконують роботу чортів – мордують своїх побратимів. Наскрізнний лейтмотив, пов'язаний з образом Мамає, – тривога за долю України й розчарування за її немудрих «дітей».

Пекло – не єдиний фантастичний простір, яким мандрує головний герой. У розділі «У раю» козак Мамай піднімається конопляною драбиною до небес, щоб зустрітися з Макаром, який ввижається йому вві сні. Використовуючи антитезу, оповідач протиставляє прекрасний світ раю й життя в Україні, підкреслює безталання народу: «Угору глянеш – Боже правий! – / не видно краю і кінця. / Униз поглянеш – світ імлавий / в колючках карного вінця... / І думає Мамай: чи треба / було здиратися увись, / аби побачити із неба, / до чого люди дожились?» [3, 110]. У діалозі з Макаром розкривається суть козацького бунтівного й волелюбного духу. Макарові набрид рай, де вдосталь їжі, спокою, у нього долоні сверблять без шаблі. Макар і Мамай – втілення ідеалу справжніх козаків, які зневажають принади матеріального світу, і цінують понад усе дух лицарства. Наскрізною в романі у віршах є думка, що повторюється в різних варіаціях – для справжнього козака честь і воля, Батьківщина й народ – найцінніші скарби: «Суть не в брєнному тілі – в духовній начинці, / а її не порушиш, ламай – не ламай» [3, 13].

Мамай – незнищений дух, змінює зовнішність, перевтілюється, тому невловимий для ворогів: «Я тут – і я ніде, я скрізь потроху, / я в пам'яті, її не розіпнеш» [3, 40]. Його мова багата афоризмами, які накопичують просту й глибоку мудрість: «Важливо не в яке сідло вмоститься, / а що несеш питомо в голові» [3, 39]; «Не те багатство, що лежить в коморі, / а те, що носять вольниці вітри» [3, 47]; «Та справжня пісня – подих неба, / блакитна крапля у струмку» [3, 82]; «Ми із вами, як бачу, не рідні по крові, / а тим більше чужі по розвою душі» [3, 141]; «...душа – непродажний і вічний товар» [3, 141] та багато інших.

Мовностильові особливості роману у віршах Л. Горлача «Мамай» відображають властиве «химерний» літературі розмаїття усної розмовної лексики («Не розбудить тебе, Мамаю, / хоч підсипай під гузно жар» [3, 106]); нагромадження фразеології («Набив я на землі оскому, / де кожен зух тебе спиня» [3, 106]) й паремії; епітетів («Золоті небеса на старім винограді, / як на реліях зелених у далеч пливуть. / Прошелеше вітрець у трояндовій знаді / і роса на пелюстках проблисне, як ртуть» [3, 135]); порівнянь («малі хмаренята іржуть, наче коні, / чи сільські парубки при вечірніх дівках» [3, 11]); розлогих метафор («Куди тепер од протягів зневіри, / що пронизали тіло по кістки, / що і в душі попродавали діри, / не кажучи про зраджені думки?» [3, 42]); антитез («За спиною вогні сяли. / Попереду вулився світ» [3, 117]); синонімічних рядів («І крик, і стогін, і ридання, / прокльони, скарги, каяття» [3, 98]); словесної гри («бо я мов знак верстовий подорожній, / я крайній в Україні на межі» [3, 29]); застосовано просторіччя, зокрема, вульгаризмів, превалювання іронічно-гумористичного начала («Давай-но до царициного кишля, / без мене, кажуть, баба закіса» [3, 53]).

У романі постійно наголошується на магічній силі слова, головне призначення якого – підносити дух людей, пробуджувати з невольницького сну, викривати суспільні вади. Козак Мамай – співець, душа якого в кобзі, музиці й щирих словах: «Що в мене забереш? Криву дамаску? / Чи кобзу? Так вона моя душа, / на добрі кліпи щедра і на ласку, / не вдатна взяти в когось бариша» [3, 41]. Український народ об'єднують її духовні поводири – поети, на чолі яких – Мамай: «Я вже тисячі літ лиш одне пам'ятаю: / буде жити Мамай – не погине народ...» [3, 142]. У розділі «У саду» подано останній діалог наратора-поета й Мамаю, сповнений щирості, душевності, філософської глибини. У ній звучить наболіле: нещасна доля митців в Україні, їхнє одвічне покликання бути Мойсеями народу, який у скрутний час відвертається від свого пророка.

Глибокої життєвої мудрості сповнена порада Мамаю поетові не ховатися від людей, не йти у вигнання, а «душею ділитися» [3, 141]. Справжній поет не мислиться окремо від свого народу, бо «чоловік без пам'яті блукає, / а як народ – то Боже упаси» [3, 28]. Козак Мамай і поети є охоронцями свого народу, несуть віру й надію в щасливе майбутнє, спонукають до боротьби, зберігають пам'ять про козацький вільний дух, власну історію, бо «людина родинним корінням живе» [3, 130].

Поет звертається до Мамаю як першопочатку, духовного джерела, яке оновлює його стомлене серце, урівноважує душевні сили:

І душа моя в думках болючих, як рана,
і над нею багрянці вигойдують сад...
Я схилиюсь над ним і голублю ту воду,
що шукав цілий вік і знайшов лиш тепер,
коли стежку стопаю до джерельного роду,
у якому ще дух доброти не помер [3, 137].

Через архетипи води й саду показано цей складний, але подоланий шлях.

Роман у віршах Л. Горлача «Мамай» характеризується своєрідним метричним візерунком, витриманим в руслі силабо-тоніки. Особливістю строфіки твору є превалювання катренів із перекресним римуванням, окрім розділу «На пасіці», у якому рядки складають дистихи з парним римуванням. На прихильності до традиційної для української літератури системи віршування Л. Горлач наголошував в інтерв'ю з В. Коскіним, зазначивши, що справжній вірш «має дзвеніти музикою, переливатися барвами», бо «наша поезія – посестра музики» [6].

Отже, роман Л. Горлача урізноманітнює жанрові модифікації роману у віршах, вирізняється майстерністю творчої манери письменника, довершеністю й цілісністю формально-змістової структури. Пейзажі, портрети, події, ситуації, у які потрапляє герой, специфіка творення художньої образності, розмаїття усної розмовної лексики увиразнюють химерність як жанрово-стильову доміную.

Список використаних джерел

1. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
2. Генова Є. Героїчний пафос і символіка в історичних віршованих романах Леоніда Горлача «Мамай» і «Мазепа» / Є. Генова // Проблеми сучасного літературознавства. – 2012. – Вип. 16. – С. 299–313.
3. Горлач Л. Історичні романи у віршах. Мамай. Мазепа. – К. : Ярославів вал, 2010. – 366 с.
4. Горнятко-Шумилович А. Український химерний роман у контексті латиноамериканського магічного реалізму / А. Горнятко-Шумилович // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 33 : Теорія літератури та порівняльне літературознавство. – Ч. 2. – С. 227–233.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 704 с.

6. Коскін В. Леонід Горлач : «Страшніша над усе погуба духа» / Володимир Коскін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovoprosvity.org/2012/10/04>.
7. Котляревський І. Енеїда / Іван Котляревський // Котляревський І. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 36–115.
8. Літературознавча енциклопедія : [у двох томах]. – Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
10. Словник української мови : [в 11 т.] / Академія наук УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 11. – С. 58, 123.
11. Федотенко О. В. Інтерпретація українського химерного роману другої половини ХХ століття в літературознавчому дискурсі : жанрово-стильовий аспект / О. В. Федотенко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 4 (2). – С. 20–30.
12. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: Навч. посіб / Р. Б. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
13. Чорна М. «Козак Мамай» і козацькі духовні практики / М. Чорна // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – № 17. – С. 54–57.
14. Шевченко Т. Г. Сон. Комедія / Т. Г. Шевченко // Шевченко Т. Г. Кобзар. Вступна стаття О. Гончара. – К. : Дніпро, 1980. – С. 200–213.

Анотація. У статті розглянуто роман у віршах Л. Горлача «Мамай» – історичний (визначення автора), химерний (наше уточнення), у якому легендарний козак-характерник є втіленням феномену національної пам'яті. У дослідженні акцентовано на широкій панорамі життя минулих віків та сучасного українського суспільства, авторській рецепції дійсності, історизмі роману у віршах, аспектах художньо-естетичної парадигми, химерності як жанрово-стильової домінанти.

Ключові слова: роман у віршах, Мамай, химерність, реальність, фольклорність, жанр, Леонід Горлач.

Summary. The article deals with one of the three novels in verse about kozak Mamay, legendary sorcerer who embodies the phenomenon of national memory – historical (author's identification), chimeric (our specification) «Mamay» by Leonid Horlatch. It does not accent on a broad panorama of the past centuries life and modern Ukrainian society, author's reception of reality or historical historicism of novel in verse, but it highlights the aspects of artistic and aesthetic paradigm and whimsicality as genre and stylistic dominant.

The author's and characters' stories in the work have a folklore and mythological basis and represent the chimerical joining of real and mythical. Source of many chimerical situations was taken from people's perceptions of Mamay (character of songs, stories, legends and paintings). Mythological image of kozak-sorcerer endows with many mystical and fantastic features: possession of magic, vision, ability to influence a mind, heals mortal wounds, revives the dead.

The art time in «Mamay» forms a kind of axis that connects through the past, present and future, and describes the space as a real (Ukraine) and fantastic topos (heaven, hell), which kozak travels. The first and last chapters of the novel in verse form a kind of frame – meeting and dialogue between narrator and legendary kozak. The Mamay's invitation to make together a journey in time, earth and hereafter was completed by «The night vision», so the main part of work is a trip.

Leonid Horlatch's work diversifies modifications novel in verse genre. Landscapes, portraits, events, situations, which the hero falls, the specifics of artistic imagery creating, variety of conversational vocabulary reveal the whimsicality as genre and stylistic dominant of work.

Key words: novel in verse, Mamay, whimsicality, reality, folklore, genre, Leonid Horlatch.

Отримано: 21.02.2018 р.